

JOOP DE JONG

Jos de Beus is iemand die met een mitrailleur op een zwerm eenden schiet en er ondanks alle geweld maar een paar raakt. Wat te doen met een auteur met wie je het voor een deel eens bent, terwijl je zijn argumentatie onhelder vindt, hij verschrikkelijk generaliseert en door een zwaar vertekende inzoommethode een hele discipline op de vuilnisbelt zet?

Allereerst de keuze van het thema. Moraliseren van het verleden en historisering van de moraal, het door Van Doorn in het kielzog van menige kritische journalist en historicus zo fraai verwoorde vraagstuk¹, behelst een brede problematiek. De Beus verengt het echter (fraai slot of niet) tot de 'dekolonisatie'. Verwarring troef. In feite bedoelt hij, zo blijkt uit alles, het koloniaal verleden in brede zin, inclusief de periode van de slavernij. Van Doorn schetst een wereld van publieke, vooral via de media gevoerde debatten; De Beus heeft het alleen en uitsluitend over de rol van historici. Dan is er het punt van selectie. De Beus hangt de door hem geconstateerde fouten en feilen van de koloniale geschiedschrijving op aan de producten van een vijftal historici: Fasseur, Van den Doel, De Jong, Emmer en Oostindie. Gerenommeerd, dat wel. Maar representatief voor een gehele tak van wetenschap? Tot slot is er de argumentatie. Het artikel staat of valt met het door De Beus gemaakte onderscheid tussen 'makkelijk en goedkoop moralisme' en 'getoetst en genuanceerd moralisme'. Wat hij bedoelt, is echter volstrekt niet helder. Wel de uitkomst en die is uiterst schizofreen. Enerzijds prijst hij 'de vijf' vanwege hun 'onbevangen onderzoek en kritiek op conventionele veronderstellingen'. Zij hebben zich weten te 'ontworstelen aan domineesland'. Anderzijds blijken zij er toch maar weer een eind op los te moraliseren! Zij bevallen van tegenmythes, zijn zedenmeesters ook als zij de tegenmythes attaqueeren (het is ook nooit goed!) en vervallen toch weer in uitgesproken ethische exercities!

In de schaduw van Shoah. Moraliseren, politisering en selectie

Dat er sprake is van een breder thema is in alle rangen en standen duidelijk. Wij beoordelen de geschiedenis van de twintigste eeuw op het moment in hoge mate in de slagschaduw van de Shoah. De vraag hoe om te gaan met een problematisch verleden is binnen en buiten Nederland één van de grote thema's van deze tijd. De preoccupatie met onderwerpen als de Tweede Wereldoorlog en het koloniaal verleden neemt eerder toe dan af. De litanie van ontdekkingen van telkens nieuwe schanddaden, de hausse in spijtbetuigingen, de monumenten, erepenningen en schadevergoedingen illustreren het in alle rangen en standen².

De Beus attaqueert met name moraliserende historici. Maar het zijn vooral de media die onder schot moeten worden genomen. Deze hebben, aldus ook de journalist-politicoloog Kapuscinsky, de afgelopen decennia een gedaanteverwisseling ondergaan. 'Vroeger werd de journalistiek

1 J. A. A. van Doorn, *Belast verleden. Over de historisering van de publieke moraal* ('s-Gravenhage (NWO), 2000).

2 B. Blokker, 'Het bruikbare verleden', *NRC Handelsblad*, 6-5-2000; B. Bommeljé, 'Oprecht of opportuun', *NRC Handelsblad*, 4-3-2000. Zie ook T. G. Ash, *NRC Handelsblad*, 24-10-1998 over de verwerking van het 'belast verleden' in Duitsland, Midden- en Oost-Europa, Zuid-Afrika, Argentinië en Chili. P. Novick, *The holocaust and collective memory. The American experience* (New York, 2000).

nog beschouwd als roeping, als een zoektocht naar de waarheid. . . . Maar nieuws is tegenwoordig een handelsartikel waarmee grof geld verdiend kan worden³.

Het verleden lijkt nogal eens op een grabbelton van sappige schandalen. De wijze waarop journalisten en *public opinion makers* met het verleden omspringen, de moralisering van wat achter ons ligt, verloopt via een specifiek mechanisme. De eerste stap is dat men, al dan niet gewapend met een ideologisch handvat, selecteert uit het grotere geheel. De feiten worden per definitie niet breed in kaart gebracht en het onderwerp van aandacht sterk uitgegroot. 'Men weet steeds minder, men vindt steeds meer'⁴. Op die manier werd, zo stelde Norman Finkelstein recent nog eens, de Tweede Wereldoorlog steeds meer gereduceerd tot de Holocaust⁵.

Zo werden de ingewikkelde juridische eigendomskwesaties en gebrekkige opvang zowel in het geval van de joden als van de Indische Nederlanders gesimplificeerd tot louter goed en fout. Zo werd de bijzonder gecompliceerde dekolonisatieproblematiek in de rituele 'excessen-debatten' die sinds 1969 om de paar jaar in de Nederlandse media worden gevoerd, gereduceerd tot militaire excessen en twee 'politieacties'⁶. Dit ondanks het uitvoerige historische onderzoek dat op gang is gekomen en de verwoede debatten tussen 'traditionalisten' en 'revisionisten'⁷.

Deze selectie wordt (en dat is de tweede fase, als deze al niet via een zwart-wit-schema tot stand is gekomen) in een moraliserende saus gedompeld. Zodra de schandvlek is geboren, breekt de derde fase aan: de schuldvraag kan worden gesteld, de slachtoffers (voor zover al niet tevoren bekend) geïdentificeerd, de onderzoekscommissie benoemd, excuses aangeboden en de uitkeringen geregeld.

De rol van de historicus

Op het aldus gecreëerde nieuwe moraliserende snijvlak van actualiteit en verleden kregen historici een bijzondere functie. Zij lieten niet na op de rijdende trein te springen. 'De historicus is niet langer de mol met de oogkleppen op', schrijft Bas Blokker⁸. Gewapend met de morele overtuigingen van de huidige generatie brengen historici de morele toets aan op de door hen bestreken onderzoeksterreinen of zij werpen zich in actuele debatten op de tv, de radio en in de pers. Voorbeelden zijn er te over: L. de Jong in de kwestie Aantjes, Von der Dunk in het geval van Zorrequeta en de dekolonisatie, Berman over de schandalen in Deli, Aalders over de 'berooiing' van de joden, Van den Doel over de dekolonisatie, Nanda van der Zee over de 'foute Wilhelmina', Meershoek over de Amsterdamse politie tijdens de bezettingsjaren, Nico Schulte Nordholt over '17 augustus 1945', Emmer over de slavernij en Hans Meijer over de 'Act of free choice'.

Tussen feiten en moraal

Is het erg dat een historicus moraliseert? De Beus vindt evident van niet mits het gebeurt op

3 Interview van Dick Wittenberg met Ryszard Kapuscinsky in *NRC Handelsblad*, 28-7-2001.

4 Van Doorn, *Belast verleden*, 21.

5 N. Finkelstein, *The holocaust industry. Reflections on the exploitation of Jewish suffering* (Londen, 2000).

6 Zie J. J. P. de Jong, 'Een inktzwarte bladzij in de geschiedenis? Nederland en de Indonesische kwestie 1945-1950', *Jaarboek van het Rijks instituut voor oorlogsdocumentatie* (1997).

7 Zie bijvoorbeeld de kritische aanval van H. W. van den Doel op J. J. P. de Jong en P. J. Drooglever in zijn *Afscheid van Indië. De val van het Nederlands imperium in Azië* (Amsterdam, 2000) en de reactie van beiden hierop: J. J. P. de Jong, 'Traditionalistische visie op dekolonisatie van Nederlands Indië', *Internationale Spectator*, LV (2001) i, 40-44 en P. J. Drooglever, 'Een requisitoir. Geschiedenis *Afscheid van Indië* plaatst Nederland in de beklagdenbank', *Het financiële dagblad*, 11-11-2000.

8 B. Blokker, 'Het bruikbare verleden', *NRC Handelsblad*, 6-5-2000.

'analytisch ethisch' verantwoorde wijze. Wat hij daarmee bedoelt blijft raadselachtig. Maar dat de vijf door hem geselecteerde engelen ook duivels zijn, is duidelijk. Ik zou de vraag anders willen formuleren. Is het erg dat een historicus positie kiest? Het antwoord lijkt duidelijk. Neen. Het vellen van oordelen is bij historisch onderzoek onvermijdelijk. Er is echter een alles dominerend adagium. Het trekken van conclusies, of dit nu is in de zin van objectiverende evaluaties of beoordelingen of ontwikkelingen goed of fout waren, dient gebaseerd te zijn op de feiten. De feiten, de verzameling van feiten, het trekken van rode draden door zo'n feitenverzameling en de vervolgens hierop gebaseerde analyse dienen voorop te staan. Niet alleen trouwens bij historisch onderzoek maar ook bij elk actualiteitsonderzoek (of het nu de politieke ontwikkelingen in Indonesië zijn, het onderzoek naar de vuurwerkramp in Enschede of de rampen in de Bijlmer en in Volendam). Zeker, als het gaat om contemporaine geschiedbeoefening, is het onderscheid tussen actuele en historische kennisverwerving nogal kunstmatig-

Eerst de feiten, dan de moraal. In de soms weerbarstige relatie tussen feiten en evaluatie daarvan zijn allerlei typologieën te onderscheiden. Allereerst is er de feitelijke presentatie van een historische kwestie die van een zekere goed-fout-notie vergezeld gaat. De koloniale geschiedschrijving levert er allerlei voorbeelden van, zoals de uitstekende studies over *De Atjehoorlog* van Paul van 't Veer en over de Molukkers van Richard Chauvel. Dan zijn er de onderzoeken die vrijwel uitsluitend feiten weergeven en sterk feitelijke conclusies trekken. Er zijn hier talloze voorbeelden. Ik noem de grensverleggende onderzoeken van Reinout Vos, Bossenbroek, Van Miert en Janny de Jong. Ook zijn er werken waarbij de goed-fout beoordeling al dan niet in badinerende vorm een sterke rol speelt, zoals bijvoorbeeld bij Fasseur, Ricklefs en de dekolonisatiehistorici Kahin en Anderson. Selectie van feiten en zelfs het negeren van studies die niet bij de eigen overtuiging passen, steken hier al de kop op. Tenslotte zijn er dan nog de studies waarin de moraal dermate de boventoon voert dat de feiten in een goed-fout-mal worden gewrongen en wat niet past, wordt weggelaten. Niet alleen de Tweede Wereldoorlog, maar ook het koloniaal verleden kent nogal wat van dit soort 'barricade-historici'. Voorbeelden zijn hier L. de Jong in deel XIa en in zijn eerste concept van deel XII van het *Koninkrijk* alsook Van den Doel⁹.

Wat ik hiervan vind? Zolang de feiten zichtbaar blijven, heb ik geen moeite met evaluaties en waarde-oordelen voor zover deze op feitelijke analyses zijn gebaseerd. Zodra de opinies los staan van feiten en context, worden ze in mijn ogen goedkoop, irritant en op den duur lachwekkend. Emmer heeft met zijn tirade over 'drie ereschulden' een beetje dit effect op mij¹⁰. Zodra het weglaten van ontwikkelingen grootscheepse vormen aanneemt, de feiten niet meer zichtbaar zijn en de lezer geen eigen oordeel meer kan vellen, wordt er een hellend vlak bereikt.

9 P. van 't Veer, *De Atjeh-oorlog* (Amsterdam, 1969); R. Chauvel, *Nationalists, soldiers and separatists. The Amboinese islands from colonialism to revolt 1880-1950* (Leiden, 1990); R. C. Vos, *Gentle Janus, merchant prince. The VOC and the tightrope of diplomacy in the Malay world, 1740-1800* (Leiden, 1993); M. Bossenbroek, *Volk voor Indië. De werving van Europese militairen voor de Nederlandse koloniale dienst 1814-1909* (Amsterdam, 1992); H. van Miert, *Bevlogenheid en onvermogen. Mr. J. H. Abendonon en de ethische richting in het Nederlandse kolonialisme* (Leiden, 1991); J. de Jong, *Van batig slot naar ereschuld. De discussie over de financiële verhouding tussen Nederland en Indië en de hervorming van de Nederlandse koloniale politiek 1860-1900* (Den Haag, 1989); C. Fasseur, *De weg naar het paradijs* (Amsterdam, 1995); M. C. Ricklefs, *A history of modern Indonesia since c. 1300* (Bloomington, 1981); G. Mc. T. Kahin, *Nationalism and revolution in Indonesia* (Ithaca, 1952); B. R. O. G. Anderson, *Java in a time of revolution* (Ithaca, 1972); L. de Jong, *Het koninkrijk der Nederlanden in de tweede wereldoorlog, XI a, Nederlands-Indië* ('s-Gravenhage, 1984) eerste helft; *idem*, XII, *Epiloog*, eerste helft, 'De worsteling met de Republiek Indonesië'; Van den Doel, *Afscheid van Indië*.

10 P. C. Emmer, *De Nederlandse slavenhandel 1500-1850* (Amsterdam, 2000).

Terug naar De Beus

In bovenstaande schets ligt zowel mijn kritiek op als mijn bijval voor De Beus opgesloten. In plaats van een uitvoerige uitleg over de positie van historici in het spanningsveld tussen feiten en waarde-oordelen en tussen feiten en evaluaties, wordt alles op één hoop gegooid. Geen enkel onderscheid tussen feitelijke evaluaties en morele oordelen. Op feiten gebaseerde morele oordelen worden door elkaar geklutst met losse, nergens bewezen goed-fout-exclamaties. Een uithaal over 'hun bemoeizucht, hun ongezonde neiging tot perfectionisme en de wens alles zelf te willen regelen' als 'nationale ondeugd' is wel wat anders dan een conclusie dat Nederland een 'afzijdigheidsbeleid' (een standaardterm) voerde of dat het dekolonisatiebeleid ook in de ogen van Britten en Amerikanen lange tijd 'redelijk' was.

En dan zijn Fixatie op 'de vijf'. Wie dermate selecteert en inzoomt op een gedetailleerde groep, krijgt onherroepelijk grote vertekeningen. In de Nederlandse koloniale geschiedschrijving, dat blijkt hier al, zijn al de door mij opgesomde typologieën aanwezig. De hoofdstroom bestaat echter uit vrij feitelijk onderzoek. Nogal wiedes. De koloniale geschiedschrijving in Nederland roeit al decennia lang op tegen de tot voor kort dominante golf van 'colonial debunking'. Ook de Indonesische, Australische, Britse en Amerikaanse geschiedschrijving over Indonesië kent een sterk moraliserende tendens met, hun Nederlandse soortgenoten zullen juichen, Nederland en Nederlanders veelal in de rol van boeven en domme beslissingnemers. De Beus' gebrek aan kennis wreekt zich. Dat De Beus een hele generatie koloniale historici rijp acht voor een ontmoraliseringsafkickcentrum, waar dokter De Beus al de behandelingsrecepten heeft uitgeschreven voor 'analytisch ethisch gedrag', is werkelijk absurd!

Schrapen we echter alle generalisering en te ver doorgesloten opinies, dan blijft er ook van mijn duintop af bekeken één conclusie over. De Beus heeft in de kern gelijk. Moraliserend selecteren en niet op feiten gefundeerde moraliserende opinies klinken ook in de koloniale geschiedschrijving door, vooral bij de samenvattende overzichten. De publieke excessendebatten vormen een ander voorbeeld. Wesseling had het hier al over de 'accepted truth', over de nieuwe orthodoxie; werkelijke kennis, aldus Jan Bank, doet er helemaal niet meer toe¹¹.

De moralistische meetlat heeft, precies zoals De Beus stelt, nogal eens het analytische oordeel vervangen. Nogal wat overzichtswerken, maar ook veel serieus dekolonisatie-onderzoek vertonen opzichtige analytische gebreken. Zo is er vaak sprake van een vrijwel uitsluitende concentratie op de Nederlandse kant van de medaille. De Indonesische kant wordt doorgaans genegeerd. Zo wordt er aan de vergelijking met andere koloniën en dekolonisatieprocessen hoogstens lippendienst bewezen; van diepgaande analyse is zelden sprake. De dekolonisatie van Indonesië was in hoge mate een internationaal vraagstuk, maar dit gegeven wordt doorgaans veronachtzaamd.

Nogal wat studies dragen al met al ondanks al hun kritische inslag een sterk 'navelstaarderig' karakter. Daarom naast alle kritiek ook bijval. L. de Jong heeft met zijn Indië-deel Xla een trend gezet en velen varen in zijn kielzog. Gert Oostindie reken ik hier niet toe¹². Ik vind zijn opiniërende essays feitelijk doorwrocht en van een verfrissende analytische helderheid. En Joop de Jong dan? Dat ik in het ene historische tijdschrift (waar een discussie woedt over de relatie tussen feiten en moraal) als een abjecte 'feitenpositivist' wordt afgeschilderd¹³ en in het andere voor 'moraalridder' wordt uitgemaakt, heeft me wel in een acute identiteitscrisis gestort. De lezer moet maar oordelen.

11 H. L. Wesseling, in: R. Meier, *Oostindisch doof* (Amsterdam, 1995) 92,93; J. Bank, in: *ibidem*, 86.

12 G. Oostindie, *Het paradijs overzee* (Amsterdam, 1998).

13 S. Scagliola, 'Heen en weer geslingerd tussen feiten en emoties. Een kritiek op de visie van J. J. P. de Jong', *Nieuwste tijd*, I (mei 2001) i, 44-60. Diens reactie staat in het tweede nummer van *Nieuwste tijd*.

H. W. VAN DEN DOEL

Jos de Beus beschuldigt in zijn artikel 'God dekoloniseert niet' de Nederlandse historici van een 'onbezonnen vermenging van zijnsoordelen en waarderingsoordelen' en van een 'al te ver doorgesloten historisch moralisme'. De wijze waarop Nederlandse historici hun vak beoefenen gaat blijkbaar verder dan het in beschouwing nemen van ethische begrippen en morele zelfbeelden. Het laatste noemt De Beus een 'vanzelfsprekende morele dimensie', die ook aan een discussie over de dekolonisatie niet mag ontbreken. Maar, volgens de Amsterdamse hoogleraar politieke theorie gaan sommige Nederlandse historici verder, zijn zij in hun recente werken over de dekolonisatie tot 'zedemeesters' verworven.

Of deze kwalificatie terecht is, kan iedere lezer van de recent verschenen literatuur over het voormalige Nederlandse koloniale rijk voor zichzelf uitmaken. De door De Beus in zijn artikel aangehaalde uitspraken staan inderdaad in de door hem besproken boeken, overigens tussen vele pagina's waarin er in het geheel geen sprake is van 'waarderingsoordelen'. Of de Nederlandse historici die zich met de dekolonisatie bezighouden hierdoor 'zedemeesters' zijn, is weer een andere vraag, waarop het antwoord mede moeilijk te geven is omdat het bij De Beus duister blijft waar exact de grens ligt tussen het 'in beschouwing nemen van ethische begrippen en morele zelfbeelden' en 'zedemeesterij'.

Misschien is het goed eens te kijken naar de zes oorzaken die De Beus geeft voor de vermeende zedemeesterij. Allereerst dicht hij de Nederlandse historici een 'maatschappelijk verantwoordelijkheidsbesef' toe, waarbij hij hen laat vrezen voor 'het verlies van waardevolle cultuur en de sluipende opeenstapeling van explosieve conflictstof'. Ook zouden zij hopen een einde te kunnen maken aan de kwaal van zelfgenoegzaamheid. Voor zover historici in het bezit zijn van een maatschappelijk verantwoordelijkheidsbesef, lijkt mij dit alleen maar prettig. Dit betekent immers dat er in historisch Nederland onderwerpen worden bestudeerd die ook vandaag een zekere relevantie hebben. Of dit gebeurt uit vrees voor het verlies van waardevolle cultuur, lijkt overigens minder aannemelijk. Dat culturen aan voortdurende veranderingen onderhevig zijn, zullen immers juist historici beseffen. Dat historici verder de 'opeenstapeling van explosieve conflictstof' zouden vrezen, is bij De Beus wel, maar bij mij niet bekend en lijkt mij een moeilijk te bewijzen stelling. Dichter bij de waarheid kan de gedachte zijn dat historici een einde willen maken aan de 'kwaal van zelfgenoegzaamheid', althans indien hiermee bedoeld wordt dat er een zekere relativerende werking uitgaat van het plaatsen van gebeurtenissen in een historische context. Dit lijkt mij voor ieder debat niet ongunstig en leidt in ieder geval niet 'vanzelf' tot 'zedemeesterij'. Dat historici een 'maatschappelijk verantwoordelijkheidsbesef' hebben, heeft met andere woorden vooral invloed op de onderwerpkeuze, niet op de wijze waarop onderzoek wordt verricht of hoe daarover wordt bericht.

Dit laatste wordt wellicht wel beïnvloed door hetgeen De Beus een 'geforceerde scholensstrijd' noemt. Inderdaad wordt er in sommige publicaties gesproken van een 'Leidse' en van een 'Amsterdamse' school en bekritisieren Leidse historici soms Amsterdamse sociale wetenschappers en omgekeerd. Deze 'scholensstrijd' moet echter ook weer niet overdreven worden. Zo is bij nader inzien de 'Leidse school' dusdanig divers dat van een school nauwelijks gesproken kan worden. Opvallend is verder dat Leidse en Amsterdamse scholen vooral bestaan in de ogen van sommigen die niet in Leiden of Amsterdam werken.

Overigens is er niets tegen het voeren van een debat tussen wetenschappers, zelfs tussen